

WOJTILLA GYULA
ZARATHUSTRÁT MEGKÍSÉRTI A SÁTÁN
(VIDÉVDÁD 19, 5–10)

Zarathustra, görögösen *Zoroaszter*, az egyetemes vallástörténet egyik legismertebb prófétája és a kultúrtörténet emblematisz alakja. A görögök a Kr.e 5. század eleje óta ismerték nevét, Zoroasztert a Platón köréhez tartozó filozófusok nagy bölcsnek tartották. A Kr.u. 1–2. században élt Dión Khrüszosztomosz megörökítette a legendát, miszerint Zarathustra az igazság megkeresésére felment a magányos hegyre, ahol az égből kicsapó láng formájában megismerkedett az isteni igazsággal. A középkorban mágusnak és varázslónak tartották, személye és a mágusok gyakran szerepelnek a klasszikus arab írók munkáiban. Az ő neve él tovább Sarastro formájában Mozart *A varázsfuvola* című operájában (1791), s a próféta nevét kölcsönözte Friedrich Nietzsche *Így szólott Zarathustra* című nagy hatású könyvének megírásakor, Richard Strauss hasonló című szimfóniája a világ nagy hangversenyterméinek állandó repertoárdarabja. Végül, de nem utolsósorban, Zarathustra ma is az Indiában és Angliában élő párszik számára Isten legfőbb prófétája.

Ezek után némileg meglepő, hogy noha történeti személy volt, minden személyére vonatkozó adat meglehetősen bizonytalan. Nevének szó szerinti jelentése 'öreg tevé'. Ezt Thieme szellemesen gúnynévnek magyarázza, amit azért adtak az újszülöttnak, hogy ezzel eltereljék róla a gonosz szellemek figyelmét.¹ A könyvtárnyi szakirodalomban a korábbi kutatók Kr.e. 7. századba, az újabbak a Kr.e. 13. századra datálják működését. Szülőföldjét pedig, éppen a *teve* szóból kiindulva, az ókori Baktriában (mai Afganisztán) vélik megtalálni, ahol a teve a korai ókorban már háziasított állat volt. John R. Hinnelsnek, az ókori iráni vallástörténet egyik legkiválóbb szakértőjének lejegyzésében igaza van, amikor azt mondja, hogy nem tudjuk biztosan, hol és mikor született Zarathustra.²

Életének egyik legérdekesebb epizódja, egyben legnagyobb próbatétele az, amikor megkíséرتi őt Angra Mainju, a Gonosz Lélek, a sátán. Ez a történet párhuzamba állítható Buddha és Jézus megkíséرتésével. A buddhista és a keresztény történet közötti párhuzamot már régóta nem tartják bizonyító erejűnek arra nézve, hogy az előbbi hatott volna az utóbbira.³ A szigorúan kritikus indológus, R. Garbe úgy vélekedik, hogy a perzsa és a keresztény történet között nem kell kapcsolatot keresni. Angra Mainju csak egy országot ígér Zarathustrának, a sátán viszont világaluralmat kínál Jézusnak. Ugyanakkor a perzsa és a buddhista történet közötti közelebbi kapcsolatot Garbe nem találja teljesen valószínűtlennek.⁴ Ettől függetlenül a háttérben igen összetett eszmetörténeti összefüggések vannak, amelyek további kutatásokat igényelnek. Mint látni fogjuk, a perzsa történetben szereplő király az adott mitikus világképben a királyság ura vagy a nemzetek ura, aki a kereszténységéből ismert Antikrisztus egyes vonásait is hordozza. *Vadhagana* nevének jelentése 'gyilkos', és mint tudjuk a buddhista ördög neve *Mára* 'a halál'. A kereszténység tanítása szerint pedig az emberiség az ördög sugallatára elkövetett ösbűn következtében vált halandóvá.

Zarathustra megkíséرتésének története az *Avesztában* a *Vidévdád*⁵ című könyvben található. A *Vidévdád* cím jelentése 'Daévák elleni törvények'. Nyelvtörténeti szempontból a könyv az „újabb

¹ P. Thieme: Der Name des Zarathustra. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 95 (1981) 122–125.

² J. R. Himmels: Perzsa mitológia. Budapest 1992. 92.

³ Schmidt József: Buddha élete, tana, egyháza. Budapest 1920. 207.

⁴ R. Garbe: Indien und das Christentum. Eine Untersuchung der religionsgeschichtlichen Zusammenhänge. Tübingen 1914. 52.

⁵ A korábban sok könyvben népszerű *Vendidad* név a helyes *Vidévdád* torzított alakja.

avesztai” (jungavestisch) szövegekhez tartozik. Az „újabb avesztai” nyelvemlékek nyelvi formája egyenetlen, különféle nyelvjárási jelenségeket őrzött meg, és különböző időszakokban fogalmazódtak meg. Legrégebbi darabjai a Kr.e. 600 körül már léteztek. Az egyes szövegek koráról és keletkezésük helyéről egyelőre keveset tudunk.⁶ A 22 könyvből álló *Vidévdád* tartalmilag egy papi törvénykönyv, amely a rituális tisztaságra vonatkozó szabályokat rögzíti. Egyes kutatók azt feltételezik, hogy az *arsakida* korban (Kr.e. 3. sz. –Kr.u. 3. sz.) keletkezett.⁷

Az alábbi lefordított szövegrészlet nyelvileg kétségkívül régi, ugyanakkor a 8. és 9. paragrafusban olvasható nyelvtani hibák, amelyek a nyelvtani ismeretek hanyatlását mutatják, egy későbbi, végleges megfogalmazást sejtetnek.⁸ A szövegben így is sok archaikus nyelvi alak fordul elő: *coniunctivusi* formák *futurum* jelentésben, megengedő mellékmondat állítmányaként tagadószóval, passzív *aoristos* és egyebek. A ránk hagyományozott szövegben akadnak nyilvánvaló glosszák is, ezeket azonban a szöveg kiadói, a szöveg hagyomány nagy bizonytalansága miatt, egyelőre nem merték kihagyni.

A nyelvtani nehézségek, a szöveg tömörsége, a benne lévő homályos utalások miatt a fordítóknak nagy nehézségekkel kell megküzdeniük.⁹ A sajtóságos vallási terminológia magyar nyelvre fordításakor olyan magyar megfelelőket kellett találni, amelyek egy a vallási irodalomban jártas magyar olvasó számára érthetőek, és amelyek megfelelnek a modern magyar irodalmi nyelv követelményeinek. A jelen fordítás tehát valójában kísérlet.

⁶ K. Hoffmann–B. Forsmann: *Avestische Laut- und Flexionslehre*. Innsbruck 1996, 33–34.

⁷ Jeremiás Éva: *Iráni Vallások (források)*. Budapest 1989. 6.

⁸ A. V. W. Jackson: *Avesta Reader*. First Series. Stuttgart 1893. 47.

⁹ Nem véletlen, hogy az ismert autentikus fordítások között sokszor olyan eltérések vannak, hogy az olvasónak az a gyanúja támadhat, hogy nem egy és ugyanazon szövegről van szó. Vö. M. Haug: *Essays on the sacred language, writings, and religion of the Parsis*. Edited and enlarged by E. W. West. London 1884. 253–254 és *The Zend-Avesta*. Part I. *The Vendidad*. Translated by J. Darmesteter. Oxford 1887.

Vidévdáv 19, 5–10¹⁰

5. *Zarathustra* [így] kiáltott *Angra Mainjunak*¹¹: „Ó *Angra Mainju*, a rossz teremtője¹²! El fogom pusztítani a *daévak* által létrehozott teremtést¹³, el fogom pusztítani *Naszut*¹⁴ akit a *daévak* teremtettek, el fogom pusztítani *Knáthaiti pairikát*¹⁵, míg megszületik a dicsőséges *Szaosjant*¹⁶ a *Kászava-tóból*¹⁷, a keleti világtájából, a keleti világtájából.”

6. *Angra Mainju*, a rossz teremtője, feleletül [így] kiáltott: „Ne pusztítsd el az én teremtményeimet, ó szent *Zarathustra*! Te *Pourusasza*¹⁸ fia vagy, az anyaméhből hozzám fohászokdál [?].¹⁹ Tagadd meg a *Mazda* tisztelők jó vallását²⁰, [és] el fogod nyerni a jutalmat, amint elnyerte *Vadhagana*²¹ király.”

¹⁰ A fordítás alapjául szolgáló szövegkiadások: Avesta, die heiligen Bücher der Parsen. III. Vendidad. herausgegeben von K. F. Geldner. Stuttgart 1895 és A. V. W. Jackson: i. m. a megfelelő nyelvtani és filológiai megjegyzésekkel. A fordításban a perzsa szavak a magyar kiejtés szerinti hangalakban szerepelnek.

¹¹ *Angra Mainju*, középperzsa nevén *Ahriman*, a Gonosz Szellem, az ördög, a perzsa dualista vallás negatív isteni személye. Tőle származik minden rossz a világban.

¹² A *duzdaman* kifejezés alapjelentése 'rossz teremtés', mint jelző 'rossz teremtésű'. I. Scheftelowitz (Die altpersische Religion und das Judentum. Giessen 1920. 53) „a gonosz törvényeket teremtő” fordítása kevésbé meggyőző.

¹³ A *daévak* vagy *dévek* nagyhatalmú gonosz szellemek. *Darmesteter*: i. m. 205 „a *Daéva* által létrehozott teremtést” fordít. Arra gondol, hogy a *Daéva* nem más, mint a *daévak* *daévája*, azaz maga *Angra Mainju*. Nyelvtanilag a *daévo.dáta* összetétel mind „(a) *daéva* által teremtett”, mind „*daévak* által teremtett” jelentésű lehet. Én *Haug*: i. m. 254 fordítását és *H. Reichelt* (Awestisches Elementarbuch. Heidelberg 1978³. 449) értelmezését tartom a magam részéről valószínűbbnek.

¹⁴ *Naszu*, szó szerint 'holttest', a megszemélyesített halál, a rossz és a bűn egyenes következménye.

¹⁵ A *pairikák* eredetileg nimfaszerű lények, később gonosz női szellemek, boszorkányok. A *Knáthaiti* nevű *pairikáról* mindössze azt tudjuk a *Vidévdád* I. *Fargard* 10 alapján, hogy a sárkányölő *Kereszásza* hőshöz hűségese volt. *Haug* (i. m. 254, 1. jegyzet) szerint talán egy bálványimádó Kandahar (Afganisztán) környékén. Ezt a feltevést a *pahlavi* kommentár megerősíti „*elpusztítom a varázslók szerelmét*”. *Jackson* (i. m. 47) szerint ez más szóval azt jelenti, hogy „*elpusztítom a bálványimádást*”.

¹⁶ *Szaosjant*, a *szav-* 'használ' ige *participium futurum activi* alakja, 'aki használó lesz' azaz a 'megváltó' aki az utolsó ítélet napján el fogja ítélni a rosszakat, és fel fogja támasztani a jókat.

¹⁷ Az avesztai hagyomány szerint egy lány a *Kászava-tóban* fürdőve megfog, és azután megszüli *Szaosjantot*. Vö. *Darmesteter*: i. m. LXXIX. A tó az iráni Szízsztán (Seistan) tartományban lévő *Zarah-* vagy *Hamún-tóval* azonosítható. Vö. *Jast* 19, 66. In: *The Zend-Avesta. Part II. The Sirozahs, Yasts and Nyayis*. Translated by J. Darmesteter. Oxford 1882. 302, 2. jegyzet.

¹⁸ A *Pourusasza* név jelentése 'lovakban gazdag'. Tipikus előkelő iráni személynév.

¹⁹ A mondat második felének (*baréthjád hacsa závisi*) értelmezése nagyon problematikus. A *závisi* forma a *zú-* 'valakit hívni, szólítani' ige *passiv aoristosának* singularis I. személyű alakja, és mint ilyen, a sátánra vonatkozik. A *hacsa* praepositio *ablativussal* vagy *instrumentalisszal* áll, jelentése '-val, -vel, -ből, -ből'. A *baréthrya* szó jelentése 'anyaméh'. A *baréthryád ablativusi* alak. Itt *ablativus originis*. Így a szó szerinti fordítás „az anyaméhből szólítottam meg”. *Haug* fordítása (i. m. 255) „te a születéstől segítségül hívsz”. *J. Darmesteter* (*The Zend-Avesta. Part I. The Vendidad*. Oxford 1887, 206: „just born of thy mother” és a 3. jegyzetben hozzáteszi: „possibly, 'I was invoked' by thy mother”. *The Commentary has 'Some explain thus: Thy forefathers worshipped me: worship me also.*”

²⁰ Az igaz vallást, a perzsa dualizmus jó istenének, Ahura Mazdának a követését. Az *Ahura Mazdá* név jelentése 'bölcés úr'. A korai perzsa vallás bizonyos korszakaiban a mindenható, mindentudó Isten, a zsidó *Jahve* megfelelője.

²¹ *Vadhagana* nem történeti személy. Nevének jelentése 'a gyilkos', aki *Darmesteter* (i. m. 206, 4. jegyzet) szerint nem más, mint *Ázsi Daháka*, 'az égető kígyó'. *Ázsi Dahákát* Firdauszi *Sáhnáme* (*Királyok könyve*) című eposza *Dahák* (arabosan *Zahák*) néven ismeri. Az ifjú Dahákot az ördög rávette arra, hogy ölje meg apját és foglalja el a királyságot. Ezer évig uralkodott, míg végül a legendás hős, Faridun legyőzi, és Demavend-hegy belsejébe zárja. Az avesztai hagyományban egy háromfejű sárkányként jelenik meg. Őt is a Demavend-hegybe zárják, ahonnan csak a világ vége előtt szabadul ki, hogy azután véglegesen legyőzzék. Ez utóbbi motívum a kereszténységből ismert Antikrisztussal mutat feltűnő párhuzamot. Király, egészen pontosan 'az ország ura' vagy *Darmesteter*: i. m. 206 'a nemzetek ura'.

7. Annak feleletül [így] kiáltott *Szpitáma*²² *Zarathustra*: Nem tagadom meg a *Mazda* tisztelők jó vallását akkor sem, ha testemnek, életemnek²³, lelkemnek szét kellene szakadnia.”

8. *Angra Mainju*, a rossz teremtője, feleletül [így] kiáltott: „Kinek a szavával győzől le, kinek a szavával versz vissza? Milyen fegyverrel [győzik le, verik vissza] a jó teremtmények az én teremtésemet, [aki] *Angra Mainju* [vagyok]?”

9. Annak feleletül [így] kiáltott *Szpitáma Zarathustra*: „A mozsár²⁴, a csésze²⁵, a *haoma* a *Mazda* által kimondott szó az én legkiválóbb fegyvereim, ezzel a szóval győzlek le, ezzel a szóval verlek vissza, a jó teremtmények ezzel a fegyverrel [győznek le, vernek vissza]. Ó gonosztevő *Angra Mainju*! *Szpena Mainju*²⁶ adta azt nekem, a határtalan időben²⁷ adta, az *Amésa Szpenták*²⁸, a jó uralkodók, a jótevők adták.”

10. *Zarathustra* hangosan énekelte az *Ahuna vairja* kezdetű szent imádságot²⁹.

WOJTILLA GYULA

Szegedi Tudományegyetem

Ókortörténeti Tanszék

E-mail: wjotillag@t-online.hu

²² *Szpitáma* egy iráni család neve, amelyhez *Zarathustra* tartozott.

²³ A bizonytalan etimológiájú *ustána* szó jelentése 'élet' és 'életerő'.

²⁴ A mozsár és egy mozsártörő, ami a *haoma* nevű legfőbb áldozati ital elkészítésére szolgál. Alapanyagul egy speciális cserje ágait használták, manapság pedig az *Ephedra distachya* L. var. *helvetica* nevű növényből készítik.

²⁵ A csésze a *haoma*-áldozatnál használatos edény.

²⁶ *Szpena Mainju* jelentése 'szent lélek'.

²⁷ A *határtalan időben* (*zruni akarane*) kifejezésben szereplő *zrvan*, mint istenség: *Zrvan*, középperzsa alakjában: *Zarván/Zerván*, az idő és sors megszemélyesítette istene, aki kezdetől fogva létezett, és akitől a két iker, *Ahura Mazdá* és *Angra Mainju* születik A *zervanizmus* a késő ókori Iránban egy ideig nagyon népszerű volt.

²⁸ *Amésa Szpenták*, a Szent Hallhatatlanok. Hat vagy hét főisten neve, akik *Ahura Mazdá* körül élnek.

²⁹ Ez a 27. *Jaszna* 12. strófája, a négy legszentebb ima egyike az *Avesztában*. Jelentősége a zoroasztrianusok vagy mai párszok számára olyan, mint a *Miatyánk* a keresztényeknek.